

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 101.1

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.2.8>

Дубініна Віра Олександрівна

доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії та суспільних наук
Полтавського державного медичного університету
вул. Шевченка, 22, м. Полтава, Україна
orcid.org/0000-0001-8024-9823

ФОРМУВАННЯ ГЕРМЕНЕВТИКИ ЯК ФОРМИ ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

Актуальність теми виходить з того, що герменевтика це філософський напрямок, який вважає, що головне завдання це вчення про тлумачення текстів і, ширше, – про розуміння людиною соціальної реальності. У статті розглянуто актуальні для сучасної науки деякі теоретичні та прикладні аспекти історії філософської герменевтики у зв'язку з формуванням особливого герменевтичного простору в сучасній гуманітарній культурі, перший етап розвитку філософської герменевтики в Німеччині XIX ст., коли формувалися головні принципи і засади власне герменевтичного дискурсу.

Проаналізовано формування герменевтики як форми філософського дискурсу. Зазначено, що герменевтика у широкому розумінні, тобто як загальнофілософська теорія і як антропологічна концепція, сама є частиною культурного середовища, яка при цьому здатна піддавати глибинній рефлексії культуру загалом, оцінювати поточний стан культури, що є її важливим завданням і навіть культурною місією герменевтики. Виникнення герменевтики саме в Німеччині було підготовлене трьома відносно незалежними культурно-історичними процесами: здобутками протестантської теології, що впродовж двох століть намагалася створити методологію, яка покликана віднайти автентичний смисл Святого Письма; філологічними студіями, які призвели до появи науки про стародавній світ; романтичною традицією в національній літературі, яка заявила про себе неабиякими досягненнями німецьких класиків. У своєму дослідженні ми здебільшого розглянемо два останніх чинники, які, на нашу думку, більш за все сприяли створенню і розвитку саме філософської складової герменевтичного дискурсу в його відносній незалежності від завдань богословської екзегези.

Було зазначено, що проблема інтерпретації і стратифікації герменевтичного досвіду є принциповою для розуміння самої суті герменевтики. Цей досвід не є якоюсь окремою його формою, наразі ми можемо зазначити те, що він пронизує все гуманітарне знання, що дозволяє говорити про формування особливого герменевтичного культурного, семантичного, змістового простору, в якому повинна бути «прочитана» і осмислена будь-яка людина. Ця установка дозволяє абсолютно інакше поглянути на формування герменевтики як форми філософського дискурсу та роль і завдання герменевтики на шляху її перетворення на універсальну філософську методологію.

Ключові слова: герменевтика, розуміння, дискурс, інтерпретація, аплікація, мова, сенс.

Актуальність теми виходить з того, що герменевтика це філософський напрямок, який вважає, що головне завдання це вчення про тлумачення текстів і, ширше, – про розуміння людиною соціальної реальності. Основне філософське питання, це питання про те, як можливе розуміння навколишнього світу, як у цьому розумінні втілюється істина. У статті розглянуто актуальні для сучасної науки деякі теоретичні та прикладні аспекти історії філософської герменевтики у зв'язку з формуванням особливого герменевтичного простору в сучасній гуманітарній культурі, перший етап розвитку філософської герменевтики в Німеччині XIX ст., коли формувалися головні принципи і засади власне герменевтичного дискурсу. Цей рух не був одностороннім,

тоді як гуманітарні науки, насамперед філологія та історія, зробили велетенський крок і потребували для свого усталеного розвитку загальної методології, теорії розуміння та інтерпретації, якою в той час і мислилася герменевтика. Але вихідне завдання герменевтики – обслуговувати загальний гуманітарний дискурс – постійно стикалося з іншим імпульсом – бажанням висловити універсальну філософську позицію, створити дискурс, який би зміг прояснити всі смисли і пов'язати розрізнені філософські системи.

Мета та завдання: розглянути та проаналізувати формування герменевтики як форми філософського дискурсу. Виникнення герменевтики саме в Німеччині було підготовлене трьома відносно незалежними культурно-історичними процесами: здобутками протестантської теології, що впродовж двох століть намагалася створити методологію, яка покликана віднайти автентичний смисл Святого Письма; філологічними студіями, які призвели до появи науки про стародавній світ; романтичною традицією в національній літературі, яка заявила про себе неабиякими досягненнями німецьких класиків. Герменевтика у широкому розумінні, тобто як загальнофілософська теорія і як антропологічна концепція, сама є частиною культурного середовища, яка при цьому здатна піддавати глибинній рефлексії культуру загалом, оцінювати поточний стан культури, що є її важливим завданням і навіть культурною місією герменевтики. У своєму дослідженні ми розглянемо формування герменевтики у широкому розумінні, яке, на нашу думку, більш за все сприяло створенню і розвитку саме філософської складової герменевтичного дискурсу в його відносній незалежності від завдань богословської екзегези.

Методи дослідження: історико-критичний, системно-структурний, компаративний, герменевтичний і феноменологічний методи.

Вказана проблематика неодноразово ставала предметом розгляду як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Загальним питанням виникнення і розвитку філософської герменевтики присвячені роботи Ж. Грондена, А. Тісельтона, А. Торела [10], В. Шнайдерса, П. Рустерхольца, К. Меллера-Вольмера, О. Больнова [5], С. Абрамова [1], А. Апаєвої [2], А. Богачева, Є. Жеребіної, А. Лози, Г. Шпета, Bulhof I. N., Wilhelm Dilthey [6], Böckh A. [7], Chantraine P. [8], Mueller-Vollmer K. Zu Hermeneutik [9], та інших; герменевтиці Ф. Шлейєрмахера присвячені праці Р. Габітової, А. Арндта, Ф. Присмута; філософії В. Дільтея [4].

Результати дослідження: герменевтика як філософська теорія і методологія в жодній мірі не може ігнорувати точку зору повсякденності, оскільки в ній викристалізовується екзистенційний досвід людини, який є невичерпним джерелом смислу. Чи не в тому головний доробок екзистенціалізму ХХ ст., який наочно продемонстрував цей аспект людського існування? Важливо згадати, що значна частина творчого доробку екзистенціально-орієнтованих мислителів – це художні твори, в яких розкривається саме жива людина з її інтересами, сумнівами, страхами і надіями. На цьому тлі дуже важливі також і ті автори, до яких ми не застосовуємо ніяких «-ізмів», але творчість яких є дуже яскравим прикладом найчутливішої герменевтики і розуміння найбільш важливих аспектів людського буття. Досить назвати імена Ф. Кафки, Р.-М. Рільке, І. Тракля, Ф. Гельдерліна, Е. Меріке та ін.

Слід відзначити, що філософія В. Дільтея є ключовою ланкою серед концепцій, що призвели до створення сучасної філософської герменевтики та формування її теоретичних основ. Принципове значення в цьому процесі має критика історичного розуму, яка показує межі історії як науки та неможливість прямого перенесення методів природничих наук на пізнання феноменів духовної культури. Іншим важливим аспектом у розробленні герменевтичного методу є широке застосування психологічного, суб'єктно-особистісного підходу до процесу розуміння і інтерпретації, що також відобразилось у сучасних герменевтичних теоріях [4].

Якщо згадати власне філософські теорії, то можна відзначити, що успіх і цінність філософії М. Гайдеггера значною мірою зобов'язані його розгляду самої людської присутності, тобто екзистенції, в її найбільш значущих компонентах, хоча і сам філософ відмовлявся називати себе екзистенціалістом, що можна пояснити його небажанням ідентифікації з французькою екзистенціальною філософією і її розумінням феноменологічного методу. Але, безумовно,

Гайдеггер у своїй *dasein*-аналітиці прагне розглянути перш за все повсякденний невиразний досвід людини.

Філософська герменевтика не ігнорує думку і дискурс повсякденності, а навпаки, задіює його як основу для інтерпретації. У зв'язку з цим герменевтика є антропологічною концепцією, теоретичною моделлю, що сама інтерпретує будь-яку з існуючих антропологій. Герменевтична антропологія протистоїть як надлишковому сциєнтизму, так і зайвій соціологізації людини. Герменевтика заперечує недоречно іронію по відношенню до людини або спробу звести феномен людського до набору ігрових ситуацій, ролей, поведінкових стереотипів і т. п. Герменевтика прагне уявити людину творцем усіх сенсів без винятку. Людина для філософської герменевтики взагалі не є об'єктом, який можна було б розглядати відсторонено до її численних смислів. Справжній опис людини повинен складатися з усіх можливих нюансів сенсу, які ми в змозі собі уявити.

Герменевтика у широкому розумінні, тобто як загальнофілософська теорія і як антропологічна концепція, сама є частиною культурного середовища, яка при цьому здатна піддавати глибинній рефлексії культуру загалом, оцінювати поточний стан культури, що є її важливим завданням і навіть культурною місією герменевтики. До того ж, ця стурбованість станом культури абсолютно не пов'язана з якоюсь конкретною епохою, народом або дійсним станом культурного середовища. Йдеться про те, що культура завжди вразлива, знаходиться під загрозою, хоча найчастіше саме вона виконує роль останнього оплоту суспільства, що руйнується. Утім, культура античного світу продовжувала існувати і після його падіння, руйнування господарського устрою, лінгвістичних змін, не кажучи вже про політичні трансформації. Власне, ми і до теперішнього часу спостерігаємо численні елементи античної спадщини, що функціонують в межах сучасної культури, хоча ні про яке відродження античності мова, звичайно, не йде [3]. Незважаючи на свою повсякчасну вразливість, культура є також своєрідним оберегом для суспільства загалом і для самої людини зокрема.

Саме герменевтика знає, що таке культура, вона прекрасно розрізняє ті чи інші прояви культури, оцінює і піддає інтерпретації окремі її елементи, і в процесі розуміння визначає культуру загалом. Незважаючи на велику кількість визначень поняття культури, кожне з яких дійсно відображає частину якоїсь загальної картини, герменевтика вказує на культуру як сферу сенсу, тобто того, що підлягає інтерпретації. Строга ж дефініція культури можлива лише тому, що визначення є ніщо інше, як обмеження або відмежування поняття від усіх інших (букв. *Definitio* – визначення, точна вказівка; від дієслова *dē-fīnio* – обмежувати, замикати, але також і закінчувати і навіть вбивати) [10].

Тому герменевтика уникає строгих визначень, але якщо відштовхуватися від пріоритетності сенсу, то культура визначається як усе, що має сенс, або як те, в чому ми здатні його виявити. Ми відчуваємо, що визначити культуру більш строго, значить вбити її, насильно загнати в якісь межі, зовсім для неї не властиві.

Наприклад, традиційно протиставляють культуру природі, об'єкти культури, як щось зроблене, створене – природним об'єктам, що виникли немов самі по собі. Але природа дивним чином стає причетною до культури і, таким чином підлягає герменевтичній інтерпретації, якщо людина просто звертає на неї свій погляд. Краса ландшафту, зоряне небо, засніжені гори стають об'єктами естетичного споглядання і захоплення людини і таким чином об'єктами інтерпретації і розуміння. Що саме «розуміє» людина, розглядаючи хмари, захід сонця, ландшафт? Який сенс вбачається в подібних діях і подібних об'єктах?

Світ для людини, як він їй, відкривається, є сукупністю предметностей, топологічно заданих меж, що обмежують можливості нашого сприйняття і наших дій. Зазначимо, що кордони речей окреслюють для людини все, що існує і демонструють нам межі дозволеного, оскільки лише те, що існує, досягне і можливе для людини.

Отже, і філософський дискурс також ледь помітно пов'язаний із тим предметним середовищем, у якому він здійснюється. Крім побутових речей, нас оточує також і місцевість. Ми можемо стверджувати про невиразні переживання щодо місцевості та природного середовища загалом.

Ми завжди знаходимо або здатні знайти певні смислові аналогії між своїми можливостями і способами сприйняття реальності, тим більше, що в звичайних умовах предмети оточують нас постійно, тим більше, що вони самі є важливим елементом повсякденності, навіть якщо і не даються нам безпосередньо. Ця даність або, кажучи інакше, виявлення предметності не може здійснитися, поки ми залишаємося в межах звичного середовища. Лише залишаючи його, ми відкриваємо світ із його незліченними топологіями. Саме це відкриття топологічності сенсу вже є проблемою, розв'язання якої суттєво залежить від загального підходу до дійсності і її змістовної інтерпретації в межах тієї чи іншої філософської і герменевтичної позиції.

Це стосується також і дихотомії «культура-цивілізація». Але громадянська спільнота, система влади і управління, економічні відносини, нарешті, техніка і технологія – це також елементи культурної традиції будь-якого суспільства [9].

Нарешті, найбільш просте і зрозуміле протиставлення культури і її відсутності в конкретній поведінці, думках або словах людини, трохи парадоксально виявляє її наявність. Наприклад, лайка, обценна лексика, – все це невід'ємна частина культури будь-якого народу. Ми говоримо про некультурну поведінку, маючи на увазі лише невідповідність її нашим очікуванням і соціальним нормам певного суспільства. Однак, поза сумнівом, просто зберігши групу навіть найбільш «некультурних» людей, проте свідомих і дієздатних індивідів, ми через якийсь час отримаємо те, що ми називаємо культурою [8].

Можливо, культура в будь-якому її вигляді продукується нашою свідомістю з огляду на її власну природу. У своєму суттєвому бутті культура є похідною від наших ментальних станів, а тому і її збереження – це перш за все збереження вільної та самодіяльної людської особистості, свідомості та її продуктів. Усе, що пройшло через нашу ментальну активність, має тенденцію перетворюватися на явища культури. І саму культуру можна розглядати як універсальний суб'єкт, який вважає себе творцем і симулятором усієї реальності.

З погляду філософської герменевтики, культура як царица смислів не є інструментом для реалізації якихось людських цілей, знаряддям у руках політиків, правителів, ідеологів. Слід відмовитися від стереотипу, що є творці, а є споживачі культурного надбання. Вільне творення смислів – це спосіб існування культури і культурної традиції, незалежно від його положення в суспільстві, віку та професії [11].

Влада в будь-якому суспільстві завжди боялася і буде боятися культури і здебільшого ворожа по відношенню до неї. Вона, в особі можновладців, інтуїтивно здогадується, що культура претендує на вищу владу в суспільстві і прагне підмінити собою державу та її інституції. Крім того, здійснення державної діяльності є дотриманням законів, правил, інструкцій, на відміну від культурної роботи, в основі якої – суб'єкт і його творчість, а тому свобода переступати за всі мислимі, тим більше такі, що декларуються, межі і встановлення [6]. Тому гармонії у взаємовідносинах влади і культури не буде ніколи. Вони відображають абсолютно різні прагнення людини.

Але вказане протистояння зовсім не має доходити до стадії прямого конфлікту. Адже, як уже зазначалося, форма правління, владні інституції – це також частина культури будь-якого народу, до того ж, важлива, і саме та її частина, яка повинна визначити як свої власні кордони, так і кордони проявів культурної свободи. Суспільство встановлює межі відправлення релігійних культів або деяких форм художньої творчості, що йдуть врозріз із панівною мораллю.

Часто трапляється, що держава, як правило, менш консервативна, ніж суспільна мораль цієї епохи і може бути ініціатором і захисником культурних новацій. Усе це відбувається і в наш час. Суспільна думка в деяких випадках не схвалює протестних форм, яких набуває діяльність певних співтовариств, проте держава через певні установки ставиться до них досить толерантно.

Для герменевтичного дискурсу творчість – це не стан, якого потрібно досягти або в якому зручно перебувати, але сам механізм і процес створення смислів, при цьому культурна традиція являє собою мережу «звивистих і тонких стежок», які є важливими складовими всієї мережі. У царині сенсу і в самій ментальності людини, повернення назад часто означає просування вперед, тобто є прогресом, а заклик рухатись вперед часто означає занепад.

Висновки: саме герменевтика повинна бути і є універсальною і ненав'язливою теорією інтерпретації і розуміння культурних феноменів. Це одне з головних завдань герменевтики, оскільки саме культурні феномени і необхідність їх розуміння колись і закликали до життя самої герменевтики. Мова йде, по-перше, про релігійний дискурс і релігійні феномени, які й досі потребують якогось особливого розуміння. Також завжди актуальною є потреба інтерпретації художнього досвіду, досвіду естетичних переживань і самого мистецтва. В усі часи, кожен, хто намагався зрозуміти той чи інший витвір мистецтва, вникнути в авторський задум, або ж просто дослухатися до своїх власних відчуттів, той вже ставав герменевтом, незважаючи на рівень його рефлексії. Світ потребує інтерпретації – в цьому простому ствердженні міститься, на наш погляд, головний мотив існування герменевтичної філософії. Додамо лише, що світ культури потребує інтерпретації в найважливішому і сутнісному сенсі, ми просто змушені зрозуміти культуру, до якої належимо, це пов'язане з нашим виживанням і не менш важливе, ніж контроль над природним середовищем.

Слід зазначити, що проблема інтерпретації і стратифікації герменевтичного досвіду є принциповою для розуміння самої суті герменевтики. Цей досвід не є якоюсь окремою його формою, наразі ми можемо зазначити те, що він пронизує все гуманітарне знання, що дозволяє говорити про формування особливого герменевтичного культурного, семантичного, змістового простору, в якому повинна бути «прочитана» і осмислена будь-яка людина. Ця установка дозволяє абсолютно інакше поглянути на формування герменевтики як форми філософського дискурсу та роль і завдання герменевтики на шляху її перетворення на універсальну філософську методологію. Розвиток герменевтики протягом усієї її історії не був простим процесом, а протікав по тих досить «звивистих руслах», які виникали в культурі того чи іншого історичного періоду. Ще точніше можна сказати, що ці шляхи скоріше надавалися в розпорядження тлумачів і це було пов'язано з особливостями суспільно-політичного, національного та релігійного розвитку того чи іншого народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов С. Р. Герменевтика. Реформации и ее вклад в современную теорию интерпретации сакрального текста, *Studia Linguistica*. Тригон. 2000. № 9. С. 90–96.
2. Апаева А. Ю. История герменевтики от Шлейермахера до Гадамера, *Вестник РГГУ. Философия, социология, искусствоведение*. 2013. № 1. С. 60–71.
3. Аристотель. Сочинения: в 4 т. Аристотель; под ред. З. Н. Микеладзе. Москва. Мысль, 1978. Т. 2. 687 с.
4. Дільтей В. Виникнення герменевтики. Сучасна зарубіжна філософія: Течії і напрямки. *Хрестоматія*, Київ : Ваклер 1996. 240 с.
5. Bollnow O. F. *Studien zur Hermeneutik*. München Bd. II: Zur hermeneutischen Logik von Georg Misch und Hans Lipps. Alber, Freiburg. 1983. 367 p.
6. Bulhof I. N. Wilhelm Dilthey. A Hermeneutic Approach to the Study of History and Culture. Dordrecht : Springer Netherlands, 1980. 233 p.
7. Böckh A. *Encyclopädie und methodologie der philologischen Wissenschaften*. Leipzig : Verlag von B. G. Teubner, 1877. 824 p.
8. Chantraine P. *Dictionnaire Étymologique de la Langue Grecque*. Paris: Histoire des Mots, 1968. T. I–IV (1–2). 1387 p.
9. Mueller-Vollmer K. *Zu Hermeneutik, Literaturkritik und Sprachtheorie: gesammelte Vorträge, Beiträge und Essays*. Berlin; Bern; Wien : Peter Lang, 2018. 376 p.
10. Torell A. *Historik and Hermeneutics: The Heidelberg Lectures*, 2013. 25 p.
11. Gayle L. Ormiston and Alan D. *The Hermeneutic Tradition: from Ast to Ricoeur*. ed. Schrift. Albany : SUNY Press 1990. P. 69–93.

REFERENCES

1. Abramov, S. R. (2000). Hermeneutics. Reformation and its contribution to the modern theory of sacred text interpretation. [Hermeneutics. Reformation and its contribution to the modern theory of sacred text interpretation]. Trigon.

2. Apaeva, A. Yu. (2013). History of hermeneutics from Schleiermacher to Gadamer. [History of hermeneutics from Schleiermacher to Gadamer]. Bulletin: Philosophy, sociology, art history.
3. Aristotle. (1978). Works [Compositions]. Moscow : Thought. In (4 t.).
4. Diltey, V. (1996). Vynykennia hermenevtyky. [The emergence of hermeneutics]. Suchasna zarubizhna filosofii: Techii i napriamky.
5. Bollnow, O. F. (1983). Studien zur Hermeneutik. München : Bd. II: Zur hermeneutischen Logik von Georg Misch und Hans Lipps. Alber, Freiburg.
6. Bulhof, I. N. Wilhelm Dilthey. (1980). A Hermeneutic Approach to the Study of History and Culture. – Dordrecht : Springer Netherlands.
7. Böckh, A. (1877). Encyklopädie und methodologie der philologischen Wissenschaften – Leipzig : Verlag von B. G. Teubner.
8. Chantraine, P. (1968). Dictionnaire Étymologique de la Langue Grecque. Paris : Histoire des Mots.
9. Mueller-Vollmer, K. (2018) Zu Hermeneutik, Literaturkritik und Sprachtheorie: gesammelte Vorträge, Beiträge und Essays Berlin; Bern; Wien : Peter Lang.
10. Torell, A. (2020). Historik and Hermeneutics: The Heidelberg Lectures.
11. Gillo, M. D. (2021). Fundamentals of Hermeneutics as A Qualitative Research Theoretical Framework. European Journal of Education and Pedagogy.

Dubinina Vira Oleksandrivna

Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Head of the department philosophy and social sciences
Poltava State Medical University
22, Shevchenko str., Poltava, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8024-9823

FORMATION OF HERMENEUTICS AS FORMS OF PHILOSOPHICAL DISCOURSE

The relevance of the topic is based on the fact that hermeneutics is a philosophical field, which believes that the main task is the doctrine of the interpretation of texts and, more broadly – the understanding of social reality. The article considers some theoretical and applied aspects of the history of philosophical hermeneutics relevant to modern science in connection with the formation of a special hermeneutic space in modern humanities culture, the first stage of development of philosophical hermeneutics in Germany in the XIX century.

The formation of hermeneutics as a form of philosophical discourse is analyzed. It is noted that hermeneutics in a broad sense, ie as a general philosophical theory and as an anthropological concept, is itself part of the cultural environment, which is able to reflect on culture in general, assess the current state of culture, which is its important task and even cultural mission of hermeneutics. The emergence of hermeneutics in Germany was prepared by three relatively independent cultural and historical processes: the achievements of Protestant theology, which for two centuries tried to create a methodology designed to find the authentic meaning of Scripture; philological studies, which led to the emergence of the science of the ancient world; romantic tradition in national literature, which has declared itself a remarkable achievement of German classics. In our study, we will mainly consider the last two factors, which, in our opinion, most contributed to the creation and development of the philosophical component of hermeneutic discourse in its relative independence from the tasks of theological exegesis.

It was noted that the problem of interpretation and stratification of hermeneutic experience is fundamental to understanding the essence of hermeneutics. This experience is not a separate form, now we can say that it permeates all humanities knowledge, which allows us to talk about the formation of a special hermeneutic cultural, semantic, semantic space in which everyone should be “read” and understood. This attitude allows us to look at the formation of hermeneutics as a form of philosophical discourse and the role and tasks of hermeneutics on the way to its transformation into a universal philosophical methodology.

Key words: hermeneutics, understanding, discourse, interpretation, application, language, meaning.